

TIBETSKA RELIGIJA BÖN

TOMO VINŠĆAK

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK 291.3(515)

294.3(091)

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Prihvaćeno / Accepted: 10. 10. 2011.

Rad je nastao na temelju vlastitih terenskih istraživanja koje je autor poduzeo na području Tibeta i Nepala. Prema najnovijim istraživanjima Ermakova, Kværnea i Samuela te prema mišljenju autora ovog teksta, naziv bön nosi u sebi više značenja. Na prvom mjestu to je izgubljena religija ili drevni bön koji je bio dominantan na širokom prostoru Azije prije pojave buddhizma. Na drugom kronološkom mjestu nalazi se yungdrung bön, koji se sastoji od velikog broja obreda koji bi trebali poboljšati svjetovne prilike, olakšati teškoće ovozemaljskog života i naposljetku voditi sljedbenika prema višim učenjima što na kraju vodi do buddhinstva. Na trećem je mjestu bön sarma, često nazivan i novi bön.

Ključne riječi: *bön, buddhizam, religijska praksa, obred, običaj, vjerovanja*

U radu¹ ću pokušati s kulturnoantropološkog stajališta definirati religijski sustav zvan *bön*. Također, svrha je rada rasvijetliti i odbaciti eventualne nedoumice i neispravno tumačenje ove religije koja je stoljećima prisutna u Tibetu i dio je kulturnoga, etničkoga i religijskog identiteta tibetskog naroda.

Svega nekolicina autora okušala se u definiranju religijskog sustava bön. Podrijetlo böna i danas je obavijeno velom tajni. Među znalcima prve polovine 20. stojeća uvriježilo se mišljenje da je bön predbuddhistička religija koja je postojala na području današnjeg Tibeta i susjednih zemalja u vremenu prije nego što se buddhizam iz Indije proširio u Tibet, tj. prije osmog stoljeća. Ta je tvrdnja smo djelomično točna. Kako bi se ispravile zablude, autor ovog teksta pokušat će dati temeljne odrednice religijskog pojma bön, kao i vjerske sadržaje koje on uokviruje, uvažavajući mišljenja

¹ Pojedina pravopisna rješenja u članku primijenjena su prema zahtjevu autora i recenzenta.

i stavove prijašnjih, a naročito suvremenih istraživača. Tek su autori u zadnjem desetljeću 20. i prvim godinama 21. stoljeća uspjeli ispravno definirati temeljna načela böna (Ermakov 2008; Kvarne 2001; Samuel 1993). Bön je prebuddhistička religija koja je postupno počela gubiti svoj dotadašnji status pojavom buddhizma u 8. i 9. stoljeću. Njezine današnje temelje možemo naći u drevnim svetim spisima, u kojima se kao ključan lik navodi božanski kralj, za kojeg se vjerovalo da je posjedovao nadnaravne moći.

U većini religijskih sustava i naroda koji žive na svim kontinentima javlja se podjela svijeta na one stvari, pojave i bića koji su sveti ili sakralni i one koji su svjetovni ili profani. Prema svetim stvarima ljudi se odnose s posebnim štovanjem i tradicijom određenim pravilima. Postavlja se pitanje što je to sveto pojedinim narodima i civilizacijama. Na prvome mjestu to su božanstva i božanska bića s vrhovnim božanstvom na čelu. U mnogih naroda, kao što je to slučaj u Tibetanaca, svete su gore, vode, izvori, jezera, rijeke, posebno kamenje i pojedine vrste drveća. Razlog za to da su pojedine stvari svete leži u tome što nosioci tih vjerovanja misle kako te stvari u sebi sadrže nešto od božanske prirode, tj. da sadrže božansku energiju ili životnu silu prostora koja se u Tibetanaca zove *lha* ili *la*, a na zapadu se prevodi kao “sveto”. To je vrlo važan pojam u tibetskoj pučkoj pobožnosti jer je na zanimljiv način povezan s kultom lokalnih božanstava. I svaki pojedinac posjeduje *la* (Samuel 1993:186). *La* je duhovna bit životnog principa koja prebiva u tijelu i povezana je s jednim ili više vanjskih predmeta. Takvi vanjski predmeti ili mjesta prebivanja *la* mogu biti brda, gorski vrhovi, jezera, drveće ili lugovi koji su za Tibetanca sveti. U nekim je dijelovima Tibeta uobičajeno posaditi drvo kada se rodi dijete. To drvo je *lashing*, drvo od *la* koje pripada tom djetetu. *La* može napustiti tijelo i tada se pojedinac nalazi u velikoj životnoj pogibelji (Samuel 1993:187).²

² Ono što je kod Tibetanaca *lha* ili *la*, kod Baltoslavena je “svet”. Litavski pridjev *šventas* ima posve isto značenje i jednaku porabu, kako kršćansku, tako i pretkršćansku. Podudaran je i pruski pridjev *swent* – “svet”. Glasovno je podudaran i blizak po značenju avestički, staroiranski pridjev *spenta* – “svet”, prožet dobrom božanskom silom. *Svet* i *jar* kod Slavena su pridjevi koji izriču obilježnost, nabijenost natprirodnom silom, i to *svet* silom bujanja, širenja i razvoja, a *jar* božanskom silom pupanja i rasta. Prvi pridjev *svet* ušao je u kršćansko nazivlje te je u novim kontekstima dobio novo značenje, ali je i opstao kao

Jedan od najčešće spominjanih svetih prostora na zemlji je i Tibet (Bod Yul), zemlja snijega na krovu svijeta. U tibetskom narodu i njegovu obliku buddhizma postoji običaj da svaki čovjek mora za trajanja svojega života obilaziti sveta mjesta da bi se očistio od grijeha i priskrbio zasluge za miran odlazak na drugi svijet. Tako se život svakog Tibetanca sastoji od vječnog kruženja od jednoga svetog mjesta do drugoga, i to uvijek u pravcu kretanja kazaljke na satu ili, kako bismo mi rekli, naoposun. Jedino pripadnici posebnog reda tibetskog buddhizma koji se naziva *bön* svoje hodočašće obavljaju u pravcu suprotnome od kretanja kazaljke na satu. Njihovo objašnjenje za tu pojavu leži u tome da se i sam Buddha kreće oko svetih mjesta u pravcu kazaljke na satu te se oni koji ga žele susresti moraju jako požuriti kako bi ga uhvatili pa oni koji se kreću obrnuto idu njemu ususret i tako ga brže uhvate (Vinšćak 2007).

Kad se na Zapadu spomene Tibet, ime zemlje na krovu svijeta, odmah se javljaju predodžbe o nečem tajnovitom i mističnom. Osobito je tibetski buddhizam u drugoj polovici 20. stoljeća postao popularan, tako da mnoge na Zapadu poznate osobe postaju njegovim sljedbenicima. Zbog čestih krivih predodžaba i tumačenja, nalazimo potrebnim približiti temeljne postavke i odrednice buddhizma kao religije.

Prije otprilike 2500 godina Siddhārtha Gautama doživio je prosvjetljenje u Bodhgayi u Indiji i postao Śākyamuni Buddha. Narednih četrdeset i pet godina života proveo je učeći svoje učenike kako postići potpunu slobodu od svih duhovnih i tjelesnih patnji. Sadržaj njegovih učenja prilično se mijenjao ovisno o zanimanjima, predispozicijama i kapacitetima njegovih sljedbenika. I danas postoje rasprave o tome koja buddhistička škola najbolje čuva izvorne Buddhine riječi i misli.

Buddhizam, koji je nastao u 5. stoljeću prije Krista, danas se dijeli na dvije temeljne grane: *hināyānu* i *mahāyānu*. *Hināyāna* ("malo vozilo") ili *theravāda* nastaje u 4. stoljeću prije Krista i zastupljena je u sljedećim

neizostavan sastojak slavenskoga vjerskog rječnika (Katičić 2010:19). Indoeuropsko *leudh* i praslavensko *lud* također označuje životnu silu rasta (v. Katičić 2010:20). *Leudh* i *lud* možda su u etimologijskoj srodnosti s tibetskim *lha* i *la*. Prema kazivanju akademika Radoslava Katičića, jednom su velikoga ruskog lingvistica Toporova pitali zašto je žito sveto, na što je on odgovorio: *Nije žito sveto zato što rodi, već žito rodi jer je sveto*. Svetost je teško opisati, kao i znanstveno utvrditi, ali ona postoji našom voljom, a isto tako i bez nje.

zemljama: Tajland, Šri Lanka, Mijanmar (Burma), Indonezija, Kambodža, Vijetnam. Naziva se još i južnim buddhizmom, a poziva se na izvorna učenja Buddhē Śākyamunija (Hilmer 2007:53). Označuje kretanje kojim čovjek ide sam vlastitim naporom prema oslobođenju. Sebe smatraju jedinim sljedbenicima koji čuvaju izvorno Buddhino učenje.

Mahāyāna (“veliko vozilo”) nastaje u 1. stoljeću prije Krista, a rasprostranjena je u Nepal, Tibetu, Butanu, Kini, Mongoliji, Vijetnamu, Koreji i Japanu te sporadično u Indiji (Hilmer 2007:53). *Mahāyāna* se još zove i sjevernim buddhizmom. Kao ideal ima *bodhisattvu*, biće koje odgađa vlastito oslobađanje da bi širokim putem povelu ostale prema oslobođenju. Taj sjeverni buddhizam ili *mahāyāna* dalje se dijeli na tri grane:

1. tantrički buddhizam *vaḍṛayāne*
2. zen ili *chan*
3. tibetski buddhizam

Tantrički buddhizam *vaḍṛayāne*, koji je nastao u 4. stoljeću nakon Krista, danas je rasprostranjen u Nepal, Tibetu, Butanu, Kini, Mongoliji, Vijetnamu, Koreji, Japanu te u ponekim samostanima u Indiji. Tantrički je buddhizam iznimno složeno učenje koje pomoću tajanstvenih praksi i rituala dovodi sljedbenike do prosvjetljenja. Ta je tradicija jako utjecala na tibetski buddhizam (Hilmer 2007:53). *Vaḍṛayāna* ili tantrički buddhizam (“dijamantni put” ili “vozilo munje”) poznat je po misticizmu, a u Tibet ga je donio sam Padmasambhava ili Guru Rimpoče krajem 8. stoljeća. Tantrizam se iskazuje kao krajnji oblik buddhizma prilagođen potrebama vremena u kojem živimo, *kaliyugi*, gdje prevladavaju mračne sile razorne moći. Sljedbenik *vaḍṛayāne* mora potpuno upoznati vlastitu fizičku i seksualnu energiju i strastvene porive što ih ona stvara. Tu energiju treba uhvatiti i nakon toga iskoristi kao sredstvo za buđenje i oslobađanje. Tantrički buddhizam preuzeo je od brahmanizma ritualizam, jogu, magiju i seksualni simbolizam (Gönc-Moačanin 2001:149). Priznavanje mračnih sila i potrebe da se njima ovlada omogućilo je tantričkom buddhizmu da trijumfira nad prijašnjim vjerovanjima böna, iskoristivši pri tome velik dio njegovih metoda. Budući da nije prostorno određen, njegovi se sljedbenici mogu naći na raznim stranama svijeta i unutar pojedinih grana buddhizma.

Drugu granu predstavlja *zen* ili *chan* koji je rasprostranjen u Kini, Japanu, Koreji i Vijetnamu. Tu je školu u Kini 520. godine poslije Krista osnovao indijski učitelj Bodhidharma. Ono što je u sanskrtu *dhyāna* (“meditacija”, “zadubljenost”), to je u kineskom *ch’an*, a u japanskom *zen*. Otuda dolazi *ch’an*, naziv za kineski buddhizam, i *zen* za japanski. Hrvatski bi se to moglo reći meditativni buddhizam ili buddhizam zadubljenosti.

Treću grana mahāyānskog buddhizma predstavlja tibetski buddhizam. Nastao je u 8. stoljeću poslije Krista, a zastupljen je u Tibetu, Nepal, Butanu, Mongoliji i Indiji (Hilmer 2007:53) te u Burjatiji (Ermakov 2008).

Tibetski mahāyānski buddhizam uokviruje četiri glavna reda i poseban vjerski sustav, bön. Četiri reda ili vjerske škole jesu: *nyingma-pa*, *kargyud-pa*, *saskya-pa* i *gelug-pa*. Potonji red, *gelug-pa*, red je žutih klobuka kojima pripada i današnji dalaj-lama. *Gelug* znači i kreposno ponašanje. “Žuti klobuci” naziv je koji su sljedbenicima reda *gelug-pa* dali Kinezi, dok se pripadnici ostalih triju redova nazivaju “crvenim klobucima” (Vinšćak 2007:15).

Vrhovni duhovni i svjetovni vođa Tibeta je *dalaj-lama*, što znači “lama čije je znanje veliko kao ocean”. Titulu je dobio 1578. godine treći po redu vrhovni lama od mongolskog vladara Altan-kana. Tu titulu otada nose svi duhovni vođe Tibeta. Veliki Peti dalaj-lama, koji je vladao od 1617. do 1682., bio je znameniti političar i arhitekt koji je uspio ujediniti cijeli Tibet a najviše je poznat po tome što je izgradio u to vrijeme najveću građevinu na svijetu – Potalu – smještenu na brežuljku Marpo Ri u Lhasi, a služila je kao zimska rezidencija svim ostalim dalaj-lamama. Danas je ova građevina svojevrsni muzej, koji je jednim dijelom otvoren za domaće i strane posjetitelje. U njoj više ne boravi 14. dalaj-lama; on je još 1959. godine, u vrijeme tzv. kulturne revolucije, morao napustiti Tibet i potražiti utočište u Indiji (Vinšćak 2007:16).

Od 1960. godine dalaj-lama živi u Dharamasali, malome planinskom selu u Himalaji sjeverne Indije, gdje je sjedište tibetske vlade u egzilu (Vinšćak 2007:16).

U svakodnevnom životu Tibetanci štiju dvije religije, dvije vrste životnih pravila: *lha chos* (*chos*: tibetski “vjerovanje” ili “religija”), ili božanska religija koje se pridržavaju buddhistički redovnici što žive strogim samostanskim životom, i *mi chos*, pučka religija koju slijede laici. Osim

navedenih grana buddhizma, na širokim prostranstvima Tibeta, u teško dostupnim predjelima Himalaje, gdje jedna žena živi u braku s više muževa, te kod Burjata na Bajkalskom jezeru mogu se sresti sljedbenici böna. Burjati taj vjerski sustav zovu *bo murgel* (Ermakov 2008).

Prema tibetskoj legendi, za vrijeme vladavine šestog kralja iz dinastije Yarlung, trinaestogodišnjeg dječaka po imenu Šen odnijeli su demoni. Kada se kao dvadesetšestogodišnjak vratio kući, pokazivao je veliku moć proricanja, kao i sposobnost da pokorava demone pa je prozvan *šenrab* što znači “najviši učitelj” i proglašen je božanstvom (Činlei 1981:158). U povijesti tibetske religije taj se period naziva *durbön* ili prvotni bönizam.

Tibetski kralj Trisong Detsen uveo je u 8. stoljeću buddhizam u Tibet, a iz političkih razloga ukinuo je bön (Downan 1998:53). Tada se smatralo da je buddhizam na osobit način obogatio stara bönska vjerovanja.

Bön se dijeli na crni i bijeli. Nekada su sljedbenici crnoga böna poznavali i obredno žrtvovanje ljudi. Danas toga više nema, ali je magija, šamanizam i čarobnjaštvo još uvijek živo (Dowman 1998:58). Kako je već rečeno, danas je to mješavina vjerovanja koja se razlikuje od izvornog böna i izvornih buddhističkih učenja. Kao što i sljedbenici mahāyānskoga tibetskog buddhizma imaju panteon, imaju ga i pripadnici böna. Sveti buddhistički tekstovi koriste se u objema religijama, s naglaskom na ritmičko ujednačeno ponavljanje slogova u naročitom tonu uz pratnju *damarua* (bubnjića napravljenog od drva ili ljudske lubanje), većeg bubnja, činela, zvona i zvončića te puhaćih glazbala kao što su trube načinjene od bedrene ljudske kosti ili od nekih vrsta puževa i školjaka. Jedni i drugi poznaju obred zvan *pūḍā*, što znači prinos i dar bogovima, od kojih se traži zaštita i pomoć u sadašnjem životu. Glavna je težnja buddhista oslobađanje od patnji i bola koje stvara ovozemaljski život te prekidanje kotača *samsare*, tj. kruga smrti i ponovnog rađanja. Neznalice gorljivo žele ponovno rođenje u svijetu bogova na tibetskom *lha*, a mudar čovjek zna da nakon toga dolazi nazadovanje prema carstvu demona i titana zvanih *Lha-ma-yin*. Buddhizam čovjeka smatra tek privremenom nakupinom koja se prilikom smrti rastvara, a nakon toga preživljava samo određena želja ili žeđ za postojanjem koja je nastala iz neznanja podržavana *kamom*.

Sljedbenici böna traže od svojih božanstava uspjeh, sreću, zdravlje, dobrobit i zaštitu u ovom životu, a nakon smrti nadaju se preseljenju na

nebo. Bön nije jedna jedinstvena religija, već se sastoji od mješavine ple-menskih kultova, šamanizma i vjerovanja vezanih uz prirodu i atmosfere pojave. Složene su rituale izvodili redovnici koji su se zvali *bönpo*. Velika je mogućnost da je naziv njihova religijskog učenja i obredne prakse zaista bio ono što danas zovemo bön. Činjenica jest da se u kasnijoj, pretežito buddhističkoj, historiografskoj literaturi taj nauk naziva upravo bön. Važno je napomenuti da je bönski vjerski sustav bitno drugačiji od buddhizma. Tako su rituali, koje su redovnici böna izvodili, ponajviše trebali osigurati da duša preminule osobe prijeđe u zagrobni svijet blaženstva te da ju tamo prenese odgovarajuća životinja – najčešće jak, konj ili ovca – koja je bila žrtvovana tijekom pogrebnog obreda. Prinošenje žrtvenih darova u obliku hrane, pića i skupocjenih predmeta, a u slučaju smrti kralja žrtvovanje slugu i dvorjana kao pratnje u zagrobni život, imalo je dvojaki značaj: da osigura sreću preminuloga u zemlji mrtvih te da donese blagostanje za žive (Kværne 2001:9).

Postoji i drugo mišljenje: da se bön odnosi i na religiju koja se pojavila u Tibetu u 10. i 11. stoljeću, u vrijeme kada je buddhizam tamo pomalo počeo slabiti. Ova religija ili sustav vjerovanja, koja je osigurala kontinuitet od predbuddhističkih vremena do današnjih dana, posjeduje velik broj očitih sličnosti s buddhizmom u učenju i praksi, koje se očituju u tolikoj mjeri da je njezin status zasebne religije doveden u pitanje. Bilo je pokušaja da se bön definira kao neortodokсни oblik buddhizma. Činjenica je da poneki pripadnici današnjeg böna drže kako je njihova religija zasebna od religije u Tibetu, štoviše, identična predbuddhističkoj religiji bön. Tibetski ortodokсни buddhisti, doduše, također smatraju bön zasebnom religijom, što je i opravdano stajalište ako se u analizi stavi naglasak na aspekte poput religijskog autoriteta, vjerskih zakona i povijesti, a ne na rituale, metafizičku doktrinu te samostansku disciplinu. Autor je ovog teksta za vrijeme boravka u Nepal i Tibetu u razgovoru s domaćim lamama također čuo takva mišljenja. Etnolog ili kulturni antropolog koji provodi terenska istraživanja mora mišljenja svojih kazivača prihvatiti krajnje ozbiljno i uvažiti ih. Također se stječe dojam da učeni bönisti upravo inzistiraju na činjenici da je bön nastao na starijoj tradiciji od buddhizma i da se izvorni tibetski identitet (kulturni i etnički) mora tražiti unutar böna, a ne buddhizma. Normalno je da takvo mišljenje ne mogu uvažiti pripadnici ortodoksnog buddhizma, bilo u Tibetu ili izvan njega.

Naziv bön ponekad se koristi kako bi se označilo širok spektar narodnih vjerovanja, uključujući i proricanja, kult štovanja božanstava te razne koncepte vezane uz dušu. Ta vjerovanja imaju podrijetlo u nekim drugim iščezlim ili bezimanim religijama.

Slika böna na zapadu još je uvijek iskrivljena. To se ponajviše tiče žive religije pod nazivom bön koji se često opisuje kao vid šamanizma ili animizma te se kao takav smatra samo nastavkom na vjerovanja koja su bila raširena u Tibetu prije pojave buddhizma.

Bitno je napomenuti da je zaključak kako su elementi te religije postojali i u predbuddhističkoj tibetskoj religiji izveden iz činjenice da se isti elementi mogu naći i u današnjim narodnim vjerskim običajima. Nadalje, takozvana razvijena religija bön često se nazivala iskrivljenom ili zrcalnom slikom buddhizma, vrstom marginalne protustruje koja ili besramno kopira elemente buddhističke nauke i prakse ili ih izvrće i iskrivljuje. Ovakvo viđenje böna, doduše, nije utemeljeno na istraživačkom radu iz prve ruke, već na pojedinim polemičkim tekstovima tibetskih buddhista, kritičara böna, čija je namjera bila standardizirati određene termine na osnovi polemičkoga vrijeđanja. Tek se sredinom 1960-ih godina, zahvaljujući ponajviše trudu Davida L. Snellgrovea, počelo prema toj religiji primjerenije i ozbiljnije odnositi (Kværne 2001:10). U formi u kojoj se prakticira danas, takav je bön nastao u 10. i 11. stoljeću te se čak nastavlja širiti.

Pripadnik religije bön zove se *bönpo*. Bönpo vjeruje u bön, a bön za njega predstavlja istinu, realitet/stvarnost ili vječno nepromjenjivo učenje/nauk kroz koji se istina i realnost manifestiraju (Kværne 2001:10).

Stoga, bön obuhvaća isti opseg konotacija za svoje pripadnike kao što tibetski *chös* ima za buddhiste. *Chös* ima isto značenje kao i *dharma* u sanskrtu. U brahmanizmu pojam *dharma* označuje pravdu ili dužnost koje se čovjek mora pridržavati u životu (Jauk-Pinhak 2001:38). U modrenom tibetskom govornom jeziku *chös* a u hindiju *dharma*, označuje jednostavno vjeru ili religiju. Pripadnici böna koji je geografski uglavnom ograničen na Tibet, a nalazi se sporadično u Nepal, Mongoliji i Burjatiji, smatraju ga univerzalnom religijom, u smislu da je njegov nauk istinit te da se odnosi na cijelo čovječanstvo. Bönisti također smatraju da je bön u prošlosti bio raširen u mnogim dijelovima svijeta, po shvaćanju njihove tradicionalne kozmologije. Iz tog se razloga naziva “vječni bön”, *yungdrung bön*.

Pojam *jungdrung* kod bönista u više pogleda korespondira s buddhističkim pojmom *dorđe* (*rdo rje*, sanskrtski *vađra*) što znači dijamant ili munja. U bönu nekoliko osnovnih pojmova u sebi sadrži riječ *jungdrung*. Tako se, na primjer, bića koja su uznapredovala na putu prema prosvjetljenju nazivaju *jungdrung sempa*, što je podudarno s buddhističkim terminom *vađrasattva*, u praksi imajući isti spektar značenja kao i *bodhisattva*. U tom smislu *jungdrung sempa* znači “duhovni pobjednik”, s naglaskom na drugi dio riječi *sempa* (tib. *sems* “um”, *dpa* “pobjednik”) (Kværne 2001:11).

Pripadnici böna sve obrede izvode u pravcu koji je suprotan od pravca kretanja kazaljke na satu. To se očituje kada obilaze oko svetih mjesta i hramova. Najsvetije mjesto u Tibetu za böniste je gora Kailas ili Tise, kako je oni zovu (Snelling 1993). Pripadnici buddhizma, hinduizma, đinizma te ostali hodočasnici koji su pristigli obaviti svetu *khorru* oko Kailasa polaze od južne stijene Kailasa prema prijevoju Drolma La krećući se u pravcu kazaljke na satu. Jedino pripadnici böna idu obrnutim pravcem od svih ostalih (Vinšćak i Smiljanić 2011:139). Iz opće je etnologije poznato da većina naroda u svojim obredima i obrednim plesovima, kojima se želi pobuditi rodnost i plodnost ljudi, životinja i polja, obredne radnje obavljaju krećući se u pravcu kazaljke na satu, jedino se pogrebna povorka kreće suprotno od toga (Vinšćak 2007). Također se može pretpostaviti da pripadnici böna namjerno obredne radnje obavljaju suprotno od buddhista upravo zato da bi naglasili svoju samosvojnost i posebnost te da ih taj isti buddhizam ne asimilira u svoje redove.

Pripadnici böna smatraju da je to prirodni obredni smjer kretanja koji naposljetku pridonosi moralnom pročišćenju i duhovnom prosvjetljenju.

Među Tibetancima postoji također mišljenje da je izvorna tibetska religija upravo bön, a da mu je novopridošli buddhizam preuzeo primat silom. U skladu s takvim razmišljanjima možemo doći do zaključka da su samo bönisti nosioci izvorno tibetskoga etničkog identiteta. Danas se polako odustaje od takvih ideja te je etnički identitet podjednako izgrađen na buddhizmu kao i na bönu.

Običnom promatraču mogu promaknuti razlike između Tibetanaca, pripadnika i sljedbenika tradicije böna i pripadnika buddhističke religije. Svi oni, naime, dijele tibetsku kulturu i naslijeđe. Osobito je mala razlika što se tiče uobičajenih narodnih vjerskih običaja. Tradicionalno, svi Tibe-

tanci revno nastoje prikupiti što više duhovnih zasluga, imajući u vidu kraj vlastita života te ponovno rođenje, u ljudskome tijelu ili kao stanovnika jednoga od mnogih rajskih svjetova koje opisuje tibetska buddhistička i kozmologija böna. Kod pripadnika böna koji žive u nepalskom dijelu Himalaje, naročito uz gornji tok rijeke Kali Gandaki, redovnici i lame ne brijuju glavu, već nose dugačku kosu ispletenu u naročitu punđu i time se razlikuju od buddhističkih redovnika.

Sveta mantra, za razliku od buddhističke *om mani padme hum*, glasi *om matri muye sale du*. Na prvi je pogled teško razlikovati bezbrojna božanstva u tibetskim religijama, bilo da se radi o buddhizmu ili bönu, međutim, jasne razlike postoje (iako pripadaju istim kategorijama božanstava) u imenima božanstava, mitološkom porijeklu, karakterističnim bojama te objektima koje božanstva drže u rukama ili uresima na njihovim tijelima.

Baci li se letimičan pogled na učenje böna, njegovu literaturu ili učenja njihovih suvremenih majstora, otkrivaju se mnogi elementi identični tibetskom buddhizmu. Zbog toga je donedavno bön smatran plagijatom. Također se smatralo da je bön zrcalna slika buddhizma; budući da su izokrenute strane svijeta, ono što je u buddhizmu desno, to je u bönu lijevo.

Videnje svijeta kao svijeta patnje, vjerovanje u zakon moralnog kauzaliteta (zakon karme) te odgovarajućeg koncepta ponovnog rođenja na šest razina postojanja, ideal prosvjetljenja te postajanje Buddhom – probuđenim – osnovni su elementi ne samo buddhizma, već i böna. Bönisti također slijede put vrline te se služe istim meditativnim tehnikama kao i tibetski buddhisti. Prema svemu navedenome i dalje se može postaviti pitanje u čemu je onda osnovna razlike između ovih dviju religiju. Ritualni i ostali vjerski običaji te tradicije vezani uz meditaciju i metafiziku neosporno su slični, čak i identični, međutim, koncepti vezani uz povijest vjere te izvori religijskog autoriteta i svjetonazora radikalno su različiti pa opravdavaju pravo bönista na vlastitu zasebnu religiju.

Prema vlastitoj povijesti, bön se pojavio u Tibetu nekoliko stoljeća prije buddhizma i uživao naklonost kraljeva sve do pojave “lažne religije” buddhizma iz Indije te protjerivanja tamošnjih svećenika i mudraca od kralja Trisonga Detsena (Khri Srong Lde Btsan) u 8. stoljeću. Međutim, bön nije u potpunosti nestao iz Tibeta, već je bio sačuvan kroz obiteljsku tradiciju te se poslije nekoliko generacija opet proširio, iako više nikad nije uživao

jednaku naklonost kraljeva. Postoji i tvrdnja kako je prije pojavljivanja u Tibetu bön cvjetao u zemlji Šang-Šung (tib. *Zhangzhung* ili *Shangshung*) i da je ta zemlja ostala središtem religije bön, sve dok nije pokorena i pripojena tibetskom carstvu u 7. stoljeću. Stanovništvo Šang-Šunga kasnije je obraćeno na buddhizam, a njegova je kultura integrirana u tibetsku. Šang-Šung je izgubio ne samo svoju neovisnost, već i jezik te bönsko religijsko naslijeđe.

Nema sumnje da je Šang-Šung zaista postojao, međutim, opseg te zemlje te njezin etnički i kulturni identitet ostaju nejasni, a najčešće se spominje u literaturi böna kao mjesto gdje je tradicija böna procvala u Tibetu i smatra se mjestom rođenja izvornoga tibetskog učitelja Šenraba Miwoće. Ugledni znanstvenik i prevoditelj Goe Lotsava Zhonu Pal smatra da se Šang-Šung nalazio na području iščezlog kraljevstva Guge u zapadnom dijelu Tibeta te je to sada opće prihvaćeno. Prije se smatralo da su počeci böna bili u narodima izvan današnjeg Tibeta – u Iranu ili sjeverozapadnoj Indiji, pod utjecajem zoroastrizma ili Kašmira (Coleman 1994:420). Čini se da se ova religija protezala na mjestu današnjega zapadnog Tibeta, s gorom Kailasa u svome središtu. Jedno od važnijih pitanja koje zanima pripadnike böna, kao i zapadne znanstvenike, jest vjerodostojnost specifičnoga šangšunškog jezika. Bönisti naime tvrde da je velika većina njihovih svetih tekstova prevedena sa šangšunškog jezika na tibetski, jednako kao što su buddhistički kanonski sveti tekstovi prevedeni sa sanskrta. Mnogi tekstovi, tvrde bönisti, nose naslove na jeziku koji nije tibetski, na jeziku šangšunga, ispod kojih je tibetski prijevod naslova. S obzirom na to da nema uvjerljivih dokaza kako je ijedan od tih tekstova šangšunškog podrijetla, nije moguće potpuno identificirati ovaj jezik (Kværne 2001:13).

Bönisti također tvrde da je prava domovina böna, gdje se *vječni bön* prvi put pojavio, zemlja Tazik (*rTag gzigs* ili *sTag gzig*), koja se nalazi još zapadnije od zemlje Šang-Šung. Ime upućuje na zemlju Tadžikistan u središnjoj Aziji premda dosada još ni jedna zemlja nije identificirana kao sveta zemlja böna (Kværne 2001:14). Tazik, međutim, nije samo geografsko mjesto, već je po tradiciji böna to skrivena, polurajska zemlja, koju današnji čovjek može naći putem vizija ili nadnaravnih sposobnosti nakon duhovnog pročišćenja. Tazik, poznat još pod nazivom Wölungring (‘*Ol mo lung ring*), može se smatrati inačicom buddhističke svete zemlje – Šambhale. Za böniste Tazik je sveta zemlja vjere, u kojoj se rodio Tönpa Šenrap (*sTon pa gShen*

rab “učitelj Šenrap”) u kraljevskoj obitelji te s vremenom postao kraljem. Tönpa Šenrap, vjeruje se, potpuno je prosvijetljeno biće, istinski Buddha (riječ *buddha* tu ima značenje “probuđeni”) našeg vremena. Bönisti posjeduju i opsežnu hagiografsku literaturu u kojoj se uzdižu njegova junačka djela. Tako je tijekom svoje vladavine Tönpa Šenrap, putujući diljem svojega carstva, širio bön, što je uključivalo i izvođenje magijskih obreda. Ti rituali, koje bönisti i danas izvode, nalaze svoje temelje i vjerodostojnost upravo u djelima Tönpe Šenrapa (Kværne 2001:17). Šireći bön, Tönpa Šenrap je podigao mnoge hramove i stupe, no nije utemeljio niti jedan samostan bönpo. Njegove brojne supruge, sinovi, kćeri i sljedbenici također su odigrali važnu ulogu u ovim soteriološkim djelima, kojima u klasičnom buddhizmu nema premca. Neki dijelovi biografije ukazuju na povezanost s likovima poput Padmsambhave, također se može usporediti i s Gesarom, herojem tibetskog epa, koji je, kao Tönpa Šenrap, na svim poljima odnio pobjedu nad silama zla. Iako se povijesna i književna povezanost između ovih likova treba tek razjasniti, sigurno je da se biografska djela vezana uz Tönpu Šenrapa ne mogu odbaciti kao običan plagijat buddhističkih tekstova (Kværne 2001:17).

Do kraja 11. stoljeća bönisti su počeli osnivati samostane organizirane poput buddhističkih, a neki su od tih samostana s vremenom postali i velike institucije sa stotinama redovnika i redovničkih pripravnika. Najprestižniji bönski samostan, utemeljen 1405. godine, jest Menri (*sMan ri*) u centralnoj tibetskoj provinciji Tsang, sjeverno od Brahmaputre (*Tsangpo*), no postoje naravno i mnogi drugi samostani, ponajviše u istočnome i sjeveroistočnom Tibetu (Kham i Amdo). Redovnici su obvezani pridržavati se strogih pravila koja uključuju i celibat (Kværne 2001:17). Redovnici koji su se potpuno obvezali na samostanski život nazivaju se *drangsrong* (*drang srong*), tibetski termin koji obično ima isto značenje kao i sanskrtski *rši*, “božanski vidjelac” iz Veda. Tijekom povijesti bönski samostanski način života pao je pod utjecaj tradicije akademskog naučavanja te prakticiranja filozofskih rasprava, što je karakteristično za dominantnu buddhističku školu *gelugpa*, no to nije dovelo do napuštanja tradicije tantričkih jogina i pustinjaka koji žive u organiziranim zajednicama ili u osami.

Bönisti posjeduju pozamašne količine tekstova koje zapadni znanstvenici tek počinju proučavati. Priroda ovih svetih tekstova može se razumjeti samo u kontekstu povijesti böna. Prema tradiciji böna, prvi su

tibetski vladari bili pripadnici religije bön, što je pridonijelo prosperitetu i blagostanju ne samo kraljevskih dinastija, već i cijeloga carstva. Ovo je blagostanje nestalo dolaskom na tron 8. tibetskog kralja Driguma Tsempe (*grigum btsan po*). Taj je kralj progonio böniste, što je rezultiralo sakrivanjem velikog broja svetih tekstova kako bi ostali očuvani za buduće generacije. Za böniste, ovo je označilo početak literarne tradicije, koja je uključivala tzv. “blaga”, *terma (gter ma)* tj. skrivene svete tekstove koje su u prikladnom trenutku pronašli i na svjetlo dana ponovno iznijeli daroviti pojedinci nazvani “otkrivatelji blaga”, *tertön (gter ston)* (Kværne 2001:17). Veći dio toga opsežnoga literarnog korpusa koji, smatraju bönisti, tvori njihov sveti kanon, upravo su “blaga”, za koja se vjeruje da su bila sakrivena tijekom prvog progona bönskoga stanovništva. Bönisti također tvrde da su mnoge njihove svete tekstove buddhisti preuzeli i prisvojili, što u potpunosti opovrgava tvrdnju da je religija bön plagijat – upravo suprotno.

Prema povijesnim tekstovima böna, posljednja otkrića svetih tekstova dogodila su se početkom 10. stoljeća. Prva otkrića svetih tekstova, smatra se, bila su posve slučajna. Lutajući su prosjaci ukrali kutiju iz samostana Samye, vjerujući da se u njoj nalazi zlato koje su krenuli zamijeniti za hranu, međutim, na njihovo su razočaranje (tijekom razmjene dobara) na vidjelo izašli samo tekstovi bönpa. Jednako je zanimljiva i priča o buddhistu koji je tražeći buddhističke tekstove naišao na svete spise böna i jednostavno ih predao u tuđe ruke. S vremenom su ti pronalasci počeli poprimiti nadnaravan karakter. Pronalascima tih tekstova često su predstojale uvodne pripreme, nerijetko u trajanju od nekoliko godina, kulminirajući vizijama u kojima nadnaravna bića otkrivaju mjesto gdje je blago sakriveno. Blago često nije neki konkretni materijalni tekst ili knjiga, već tekst koji se u trenutku duhovnog nadahnuća spontano javlja u umu “otkrivatelja blaga”. Takav je tekst “mentalno blago”, *gongter (dgongs gter)* (Kværne 2001:19).

Dakle, oni tekstovi, za koje se smatra da su djelo i naslijeđe samog Tönpe Šenrapa, koji čine kanon Bönpo Kanđur (*bKa' 'kyur*) (jedini danas dostupni primjerak sadrži otprilike 190 tekstova) inačica je tibetsko-buddhističkog kanona, pod gotovo istim imenom *Kanđur*. Iako je nepoznato kada je točno Bönpo Kanđur sastavljen, treba napomenuti kako, čini se, ne sadrži tekstove otkrivene nakon 1386. g. To čini opravdanom pretpostavku da je Bönpo Kanđur u cijelosti sastavljen do 1450. g. (Kværne, 2001:21).

Bönpo Kandur sadrži velik broj originalnih *sutri* i *tantri* prevedenih iz indijskih izvornika. *Kandur* kakav danas poznajemo formalno je sakupio u cjelovitu zbirku velik tibetski učenjak i enciklopedist iz četrnaestog stoljeća *Buton Rinčen Drup*. *Buton* je također zaslužan za kanonsku zbirku *Tendur* koja sadrži prijevode autoritativnih indijskih radova u obliku bilježaka, odnosno komentara. Tijekom stoljeća napravljeni su brojni prijepisi ovih antologija. *Kandur* doslovno znači “prevedene svete riječi” ili “prenesene upute buddha”, dok *tendur* znači “prevedeni komentari” (Coleman 1994:329). On pokriva cjelokupni spektar tibetske religijske kulture (Kværne 2001:21). Znanstvena javnost na Zapadu još nije dovoljno upoznata s njegovim sadržajem. Prema mjerilima zapadnog znanja i istraživačkog rada možemo bönski Kandur smatrati još gotovo potpuno neistraženim. Bönski Kandur dijeli se na četiri osnovna dijela: na Sutre (*mDo*), Prajñāpāramitā (*'Bum*), Tantrę (*rGyud*), i tekstove koji se bave naprednijim oblicima meditacije (*mDzod*, “kuća blaga”).

Iz praktičnih se razloga na nekim mjestima upotrebljavaju indijski (buddhistički termini), ali se treba imati u vidu da, iako bönsti koriste iste termine kao buddhisti, niječu njihovo indijsko podrijetlo, s obzirom na to da izvor svoje religijske terminologije nalaze u Šang-Šungu (Kværne 2001:21).

Bönisti, kao i buddhisti, imaju i bogatu zbirku filozofskih i ritualnih tekstova te tekstova koji sadrže komentare, pod zajedničkim nazivom *Tenjur* (*brTen 'gyur*). Sadržaj zbirke podijeljen je na tri osnovne kategorije: “Vanjski tekstovi” – koji uključuju komentare o dijelu svetih spisa koji se bave samostanskom disciplinom, moralom, metafizikom te biografijama Tönpe Šenrapa; “Unutarnji tekstovi” – koji obuhvaćaju komentare na temu tantri, uključujući i rituale koji su usmjereni na tantrička božanstva i kult boginja Dakini, čiji je zadatak da štite Znanje, te svjetovne magijske rituale i proročanstva; i naposljetku “Tajni tekstovi” – dio *Tendura* koji se bavi meditativnim tehnikama (Kværne 2001:21).

Izrazito značajan dio literature bönpo čine historiografski tekstovi. Značenje ovog žanra leži upravo u njihovom specifičnom viđenju tibetske povijesti, viđenje koje se radikalno razlikuje od povijesti zabilježene u tibetskim buddhističkim tekstovima. Naime, prema buddhističkom svjedočenju, učenje Buddhe Šākyamunija, koje su sveci i učitelji prenijeli iz Indije u Tibet u 7. i 8. stoljeću pod pokroviteljstvom nekoliko tibetskih kraljeva,

smatra se velikim blagoslovom za Tibet. Buddhisti smatraju da su Tibetanci zahvaljujući buddhizmu postigli viši etički kodeks, naučili umjetnost pisanja i filozofiju te osvijestili mogućnost prosvjetljenja – drugim riječima, postali su civiliziran narod. Slika povijesti kakvu nude bönisti posve je drugačija. Njihova historiografija prikazuje pojavu buddhizma kao katastrofu. Nyima Tenzin, redovnik iz samostana Menri, 1842. u svojim je zapisima opisao pojavu buddhizma kao “perverznu molitvu demona” koju je u pravi trenutak kroz svoje učenje prenio “onaj koji se ponaša poput redovnika, ali i dalje u sebi nosi pet otrova”, tj. buddhistički svetac Šāntarakṣita. Gušenje böna opisano je kao “zalaz sunca znanja”, popraćen raspadom tibetske države te širenjem moralne i socijalne anarhije. Postoje, doduše, i pokušaji pomirbe ovih dviju strana. Tako jedan izvor navodi kako su Tömpa Šenrap i Budha Śākyamuni zapravo bili u srodstvu pa su i njihova učenja po svojoj biti identična (Kværne 2001:22).

Teško je procijeniti točan broj bönskog stanovništva u samom Tibetu. Sasvim sigurno, oni čine značajnu manjinu. Ponajviše u istočnom Tibetu, na primjer velik dio regije Šarkhog, sjeverno od Sungpana u Sečuanu, naseljen je bönistima. Velik značaj ima i regija Gyarong, gdje je nekoliko manjih kraljevina, neovisnih od tibetske vlasti iz Lhase te od kineskoga cara, velikodušno podupiralo lokalne bönističke samostane, sve dok veći dio regije nije okupirala kineska vojska u 18. stoljeću. Rastrkane zajednice bönista mogu se naći u središnjim i zapadnim regijama Tibeta, na mjestu drevnog kraljevstva Šang-Šung, za čije postojanje nema materijalnih dokaza. Ipak, gora Kailas (Tise) za bönske hodočasnike ima jednako velik značaj kao i za buddhiste. Još je jedno mjesto sveto za bönske hodočasnike, a to je gora Bönri (*Bön ri*), “gora Böna”, u sjeveroistočnoj regiji Kongpo (Kværne 2001:22). U sjevernom se dijelu Nepala mogu naći bönska sela, uz gornji tok rijeke Kali Gandaki i posebice u regiji Mustang i Dolpo te u Burjatiji u Ruskoj Federaciji. Danas u Indiji, a naročito u saveznoj državi Himachal Pradesh, postoji velika bönska zajednica koju čine izbjeglice iz Tibeta što su ovdje našli utočište nakon 1959. godine kada je Kina preuzela vlast nad Tibetom. Tu su novopridošli bönisti osnovali samostan u kojem se s velikim entuzijazmom predaje tradicionalno učenje te izvode vjerski obredi i ritualni plesovi. U okviru samostana postoje vjerska učilišta u kojima redovnici postižu vrhunska znanja o buddhizmu i bönu i u njem mogu postići znanstveni stupanj doktora böna.

Prema najnovijim istraživanjima Ermakova (2008) te prema mojem mišljenju naziv bön nosi u sebi više značenja. Na prvom mjestu to je naziv za izgubljenu religiju ili drevni bön koji je bio dominantan na širokom prostoru Azije prije pojave buddhizma. Na drugom kronološkom mjestu nalazi se *yungdrung bön* koji se sastoji od velikog broja obreda koji bi trebali poboljšati svjetovne prilike, olakšati teškoće ovozemaljskog života i naposljetku voditi sljedbenika prema višim učenjima što na kraju vodi do buddhinstva. Na trećem mjestu je *bön sarma*, često nazivan i *novi bön* – to je eklektička tradicija koja kombinira elemente indijskog buddhizma i *yungdrung böna*, a pojavila se u 8. st. i još je popularna u istočnom Tibetu. I, na kraju, tu je *miješani bön* koji predstavlja širok spektar plemenskih tradicija što se prakticiraju na graničnim područjima oko Tibeta i Himalaje u kojima se *drevni*, *yungdrung bön* i razni drugi religijski elementi spajaju u različitim omjerima (Ermakov 2008).

Za razdoblje od osmoga do jedanaestog stoljeća ne znamo gotovo ništa o događajima vezanih uz bön. Njegovo oživljavanje počelo je pronalaskom velikog broja važnih tekstova 1017. godine, koje je pronašao Šenčen Luge. S njim je bönska tradicija poprimila oblik potpuno sistematiziranog sustava (Coleman 1994:15).

Nazivi *bön* i *bönpo* danas i nadalje mogu se koristiti samo za vjerski red bön i njegove sljedbenike, odnosno sav sadržaj koji se formirao nakon 9. stoljeća do danas. Po obliku i naravi, ovaj red je sličan vjerskim redovima tibetskog buddhizma, ali radije daje prednost učenju prebuddhističkog učitelja Šenrab Miboa, nego učenju povijesnog Šākyamunija Buddhe. Ova nova vjera bön ima šamanske i svećeničke aspekte slične onima u modernom tibetanskom buddhizmu.

Tibetanska pučka vjera je šamanska, ali se treba razlučiti od šamanskog aspekta tibetskog buddhizma i od moderne vjere bön, koja je grana buddhizma (Samuel 1993:12). Takva šamanska praksa, koja zauzima posebno mjesto unutar vjerskih institucija i unutar ritualne prakse, predstavljala je znatne teškoće konvencionalnom pristupu antropološkim i vjerskim proučavanjima.

Buddhistički i bönski mitski svjetonazor dokazuje važnost simbolične kontrole nad silama tibetskog krajobraza. U toj situaciji prevlast klerikalnog buddhizma nad bönom bila je očita. Ta prevlast traje i danas

stalnim izvođenjem obreda “pripitomljavanja” zemlje i božanstava koje je uspostavio Guru Rimpoče (Samuel 1993:169).

Također je postojalo mišljenje kako je bön utjecao i podržavao nemarnost u pridržavanju buddhističih redovničkih pravila vladanja na Tibetu i kako je vodio općem padu standarda tibetskog učenja i moralnosti. Istina je upravo suprotna od toga – pravila celibata i redovnička disciplina stroži su tu, nego u većini buddhističkih samostana (Govinda 1978:887).

Uloga buddhizma u Tibetu vjerojatno je ista kao i njegova uloga u ostalim azijskim zajednicama, ali na Tibetu djeluje u okviru vrlo različitoga društvenog konteksta. Taj društveni kontekst vrlo je bitan za sva kulturnoantropološka istraživanja tibetskog buddhizma i böna. Kao što je već rečeno, danas je to mješavina vjerovanja koja se razlikuje od izvornog böna i izvornih buddhističkih učenja, odnosno religija na koju je uz brojna obilježja predbuddhističkoga i narodnog vjerovanja dosta utjecao buddhizam te se može reći da postoji više slojeva te religije ili više pojavnih oblika böna. Tijekom povijesti pripadnici böna žestoko su se opirali novopridošlom buddhizmu, ali su na kraju morali prihvatiti suživot, makar izgubili dio svojeg identiteta (Kunwar 1989:198).

LITERATURA

- COLEMAN, Graham. 1994. *A Handbook of Tibetan culture: a guide to Tibetan centres and resources throughout the world*. Boston: Shambhala.
- ČINLEI, Djampei. 1981. “Tibetski buddhizam-lamaizam”. *Tibet, Jugoslavenska revija*. Motovun.
- DOWMAN, Keith, 1998. *The Sacred Life of Tibet*. New Delhi: Harper Collins Publisher India.
- GÖNC-MOČANIN, Klara. 2001. *Religije Tibeta. Istočne religije*. Skripta za studente. Zagreb: Katedra za indologiju, Filozofski fakultet, 143–162.
- ERMAKOV, Dmitriy, 2008. *Bo And Bön, Ancient Shamanistic Traditions of Siberija and Tibet in their Relation to the Teachings of a Central Asian Buddha*. Kathmandu: Vajra Publication.
- GOVINDA, Angarika Lama. 1978. “Uvodni predgovor”. U *Tibetanska knjiga mrtvih: posmrtna iskustva u Bardo Ravni*, ur. W. Y. Evans Wentz. Vrnjačka Banja: Zamak kulture.

- HILMER, Andreas. 2007. "Temelji Buddhina učenja". *Geo* br. 5:51–53.
- JAUK-PINHAK, Milka. 2001. *Religije Tibeta. Istočne religije*. Skripta za studente. Zagreb: Katedra za indologiju, Filozofski fakultet, 85–140.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2010. "Vidova gora i sveti Vid". *Studia mythologica Slavica* XIII/2010:15–32.
- KUNWAR, Ramesh Raj. 1998. *Fire from Himal, An Anthropological Study of the Sherpa of Nepal Himalayan Region*. New Delhi: Nirala.
- KVÆRNE, Per. 2001. *The bön religion of Tibet. The Iconography of a Living Tradition*. London: Serinda Publications.
- SNELLING, John. 1990. *The Sacred Mountain*. London: East-West Publications.
- SAMUEL, Geoffrey. 1993. *Civilized Shamans, Buddhism in Tibetan Societies*. Kathmandu: Mandala Book Point.
- VINŠĆAK, Tomo. 2007. *Tibet. U zemlji bogova*. Split: Etnografski muzej Split – Žunić tisak d. o. o.
- VINŠĆAK, Tomo i Danijela SMILJANIĆ. 2011. "Kailash – the Center of the World". U *Sacredsapes and Pilgrimage Systems*, ur. Rana P. B. Singh. New Delhi: Shubhi Publications, 131–153

Tomo Vinšćak

TIBETAN RELIGION OF BÖN

The article is based on the field research the author undertook in the regions of Tibet and Nepal. According to the recent findings by Ermakov, Kværne and Samuel, as well as the author's opinion, the name Bön carries multiple meanings. Primarily it refers to the lost religion or Ancient Bön, which was the dominant religion over a wide region of Azia before the onset of Buddhism. Secondly, there was the Yungdrung Bön, which consisted of a large number of rituals which were supposed to improve the world, ease the burden of everyday life and finally lead the follower to higher learnings which, in the end, result in the enlightenment. On the third place, there is Bön Sarma, frequently referred to as the New Bön.

Key words: bön, buddhism, religious practices, ritual, custom, belief